

MIHÁLYI PÉTER

Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete

„Miről is van itt szó? Az egész egyszer már megtermelt és jól-rosszul elosztott nemzeti jövedelmet az állami apparátus újból és többszörösen megforgatja belső és senki által nem ellenőrizhető, minden jel szerint Augiász istállójával rokon bugyraiban. E dagonyázás a dolog természete szerint bizonytalan, változékony és ezért sületlen szabályok dandárján alapszik.”

Bródy [1989]

A tanulmány címének megválasztásával a szerző tisztelegni kíván a tíz évvel ezelőtt elhunyt Jánosy Ferenc emléke előtt. A globalizált világgazdaságban a sikeres gazdaságpolitika kivétel, nem főszabály. Könnyebb válság közeli helyzetbe kerülni, mint onnan magunkat kiküzdeni. A 2007-es stabilizáció képtelen volt megváltoztatni a reálszféra viselkedését. Fenyeget a stagfláció. Az oksági magyarázat többtényezős, de ezek közül a legfontosabbak mind a köztelherviselés 1989 előtről örökölt struktúrájához és szabályrendszeréhez kapcsolódnak. 1. A munkaadók és a munkavállalók érdekszövetséget alkotnak az állammal szemben. 2. A túl sűrűre font szociális háló ellenőztönzést ad a legális munkavállaláshoz. 3. A sajátos posztkommunista helyzet miatt a kis- és középvállalatok nem képesek felszívni az alulképzett munkavállalókat. 4. A magyar családok stratégiája évtizedeken át a lakásvagyon felhalmozására irányult, az öregségi jövedelem pótlását és az egészségügyi ellátás finanszírozását mindenki az államtól várja. 5. A vállalati szférában a zsebből zsebbe történő bérfizetés részben oka, részben következménye annak, hogy tömegessé váltak a számla nélküli tranzakciók. 6. Nincs világos képünk a valós személyi jövedelmek egymáshoz viszonyított arányáról, a háztartások helyzetéről. Ez szűkíti az adózáson keresztül megvalósítható szociálpolitikai intézkedések célzottságát, hitelességét és így végső soron a kormány mozgásterét is.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: H11, H26, H3, I31, I38, J30, J33.

---

* A tanulmány címének megválasztásával a szerző ezúton is tisztelegni kíván a 10 évvel ezelőtt elhunyt Jánosy Ferenc emléke előtt. Jánosy [1969] e folyóiratban megjelentetett írása, amely ma is érvényes üzeneteket tartalmazó, korszakos jelentőségű elemzés volt, tartalmazta a szerző megoldási javaslatait is. Eredeti formájában a jelen tanulmány második fele is tartalmazott konkrét reformjavaslatokat. E javaslatok kormányzaton belüli vitája azonban még távolról sem zárult le, ezért publikálásukra csak egy későbbi időpontban lehet gondolni.

A központosított tervgazdaság zsákutcájából való kihátrálás láthatóan évtizedeket vesz igénybe. Még az 1980-as évek elején is úgy gondolták a reformtábor legharcosabb képviselői, hogy a nagyvállalatok tulajdonlása ügyében nincs mód a visszafordulásra.

Visszaszerezheti-e a pozíciót a magántőke? 1982-ben Tardos Márton egy interjújában még így fogalmazott: „Határozottan az a véleményem, hogy egy olyan ország, amely egyszer már végrehajtotta az államosítást, függetlenül attól, hogy akar-e, társadalmi méretekben nem tud reprivatizálni, mert a társadalom minden politikai helyzetben megkövetelné a tőkeakkumuláció és az örökösödés erős korlátozását.” (Kovács [1983].)

Nagyon hasonlóan érvelt Bauer Tamás is néhány hónappal korábban megjelent, akkoriban nagy ismertségre szert tett tanulmányában: „Kizárhatjuk megfontolásainkból azt a lehetőséget, hogy a közép- és nagyvállalatoknál belföldi magántőkés gyakorolja a tulajdonosi funkciókat. (...) [A] nagytőke felszámolása harminc év után már olyan irreverzibilis folyamat, amelyen csak külső kolonizáció változtathatna. Azt sem hiszem, hogy a magántőkés forma feltámasztása (...) társadalmilag vonzó program lenne. S csak ezután említem, hogy kül- és belpolitikai értelemben abszurdum.” Bauer esetében egyébként még bizonyítható is, amit Tardos esetében csak feltételeztünk: itt nem pusztán a politikai cenzúrának tett engedményről van szó. Bauer ugyanis a legálisan megjelentett írásával egy időben álnéven, szamizdatban megjelentetett tanulmányában is szinte szó szerint szerepelt az idézett megfogalmazás (Bauer [1982a], [1982b]).

Ma már nyilvánvaló, hogy mindez igenis lehetséges volt. A privatizáció folyamata nemcsak Magyarországon, de még egy tucatnyi posztszocialista országban végbement, méghozzá – a végeredményt tekintve – hasonló strukturális szabályszerűségeket mutatva. A *tőkés magántulajdon* meghatározóvá vált.

A munka világát sok szempontból is alapvetően befolyásoló jóléti rendszerekben máig sokkal kevesebb a változás. Pontosabban szólva, e rendszerek működésének *külső feltételei* már alapjában megváltoztak, világosan látszanak a jövő kontúrjai is, de a „bölcsőtől a sírig” állami gondoskodást feltételező rendszerek főszabályai, a működés *belső logikája* változatlan maradt. A főszabályok változatlansága a lényeg. A már ma is égető problémák éppen abból származnak, hogy a főszabályok érvényben tartása mellett új *mellékszabályok* jelentek meg, és az egykor rénsyre tárt *kiskapuk* ma már sarokra vannak tárva.

A sok intő jel közül talán az a legsúlyosabb, hogy az 1989 után felnőtte vált nemzedék, a mai húszas és harmincas korosztály fiataljai már arra szocializálódnak, hogy kibújjanak a közterhek viselése alól (Mihályi [2005], Csillag–Mihályi [2006], Krekó–P. Kiss (2007)). Természetesnek tekintik, hogy teljes mértékben vagy részben feketén dolgoznak és dolgoztatnak másokat. Nem adnak, és nem kérnek számlát, s az sem érdekli őket, hogy mindez milyen következményekkel jár. A feladat messze túl mutat a gazdaság területén. A közteherviselés reformjának nem arról kell szólnia, hogy a következő évtizedekben milyen csatornákon finanszírozzuk az államot, hanem arról, hogy miként tudjuk kifizérinteni a gazdaságot és a politikát.

Reformok – pont most?

A politológiai álmoskönyvek szerint átfogó reformot nem célszerű kezdeményezni a négy-éves parlamenti ciklus közepén. Hogy ezt nyomós érvek támogatják, arra most nincs szükség kitérni. Az ellenkezője szorul indoklásra.

Kétségtelen, hogy 2006 nyara óta a fiskális politika jelentős korrekciót hajtott végre: az államháztartás GDP-arányos hiánya 10-11 százalékról a negyedévenkénti prognózisok szerint folyamatosan csökkent, és 2007 végére már 5,7 százaléknál tartott. Ez a külpiacon megnyugtatóra elegendő is volt. Amióta megalakult az új kormány, nincs különösebb gond az államadósság finanszírozásával, a tőzsde is szépen teljesít, s így a

forint/euró árfolyam 282-ről 2007 végéig 253-ra – vagyis több mint 10 százalékkal! – erősödött.

A megvalósult stabilizációval az a legfőbb baj, hogy a reálszféra viselkedésmódját nem sikerült megváltoztatni (Csillag–Mihályi [2007]). A működtetőke-behozatal csökken, lassul a beruházások növekedési üteme, a foglalkoztatás csökken, továbbra is az állami megrendelésekhez, adókedvezményekhez, pályázati pénzekhez való viszony, a közterhek alól való kibújás lehetőségének keresése szabja meg a kis- és középvállalati viselkedést. A stabilizáció választott módja nemhogy mérsékelte, inkább növelte a piaci jövedelmek állami újraelosztásának arányát, nemhogy visszaszorította volna a „minden napra egy adókedvezmény” gyakorlatát, hanem a többletbevételek szerzésének kényszerében még erősítette is. Az állami függőség nem csökkent, hanem – például az EU-források allokációs mechanizmusán keresztül – nőtt. 2008 elején azt is látni lehet, hogy a megemelkedett infláció és a világ pénzpiacain uralkodó bizonytalanság még hosszú ideig nem igen engedi a jegybanknak, hogy lazítson a kamatpolitikán.

Ezek nem átmeneti jelenségek. Mögöttük strukturális és érdekeltségi problémák állnak, amelyek maguktól nem is fognak megoldódni. Ha nem tudunk döntő lökést adni a gazdaságnak, akkor hiú ábránd azt remélni, hogy 2010-ig sikerül visszatérni a korábbi évek – egyébként sem túlságosan magas – 3-4 százalékos növekedési pályájára. Sőt, az a veszély is fennáll, hogy a világgazdasági helyzet számunkra kedvezőtlen változása esetén a most még csak fenyegető *stagfláció* önmegvalósító proféciaiként valósággá válik.¹

Több szempont is van, amit a reformok időzítése kapcsán végig kell gondolni.

1. *Az euró bevezetésével való kapcsolat.* Az adó- és járulékreform nem eshet egybe az euróra való áttéréssel, sőt nem valósítható meg az azt megelőző egy-két évben sem, mert nagy a kockázata annak, hogy a tervezési-becslési pontatlanságok miatt éppen a legkritikusabb időpontban nem lesznek tarthatók a maastrichti kritériumok és/vagy az ERM-2 által megszabott szűk árfolyam-ingadozási sáv.

2. *Reformálni csak stabil környezetben szabad.* Sokszor hangoztatott érv, hogy – a dolog természetéből fakadó hatalmas kockázatok miatt – fundamentális reformokat csak stabil fiskális környezetben, alacsony adósságállománnyal és gyorsuló növekedés közepette célszerű kezdeményezni.² A mostani pillanat nyilván nem ilyen. Csakhogy ennek az érvelésnek politikai értelemben körülbelül annyi a meggyőző ereje, mint amikor a szívelégtelenségben szenvedő beteg ágya mellett egy tudós orvos azt mondja, hogy a szívatültetésnek akkor lenne a legkisebb a kockázata, ha a beteg szíve teljes mértékben egészséges lenne.

3. *Van-e jó hátszél?* Mindig nehéz biztos véleményt formálni arról, hogy a világgazdasági konjunktúra miként fog alakulni a következő két-három évben. Én azoknak hiszek, akik arra számítanak, hogy 2008-ban az amerikai gazdaság recesszióba fog csúszni, s ennek nyomán a nyugat-európai konjunktúra lendülete is alább fog hagyni. Ha így lesz, az kétségtelenül nehezíteni fogja a reformok véghezvitelét. Ennél azonban nyomósabbnak gondolom azt a megfontolást, hogy a várhatóan 2010 táján meginduló, újbóli fellendülés a magyar gazdaságot már olyan állapotban találja, amely képes a kedvező konjunktúra kihasználására. A 2007-es év ebből a szempontból bizonyító erejű. Bár jó volt a konjunktúra, saját bajaink miatt mégsem voltunk képesek kihasználni a jó szelet.

4. *Ciklus közepén reform?* A választási ciklus logikája szerint bizonyos értelemben minden időpont egyformán jó, és minden időpont egyaránt alkalmatlan. Marek Belka, egykori lengyel miniszterelnök 2006 tavaszán, néhány héttel a választások előtt Budapesten járt, és előadást tartott a reformok lehetőségéről. Szavaival sikerült nagyon lehűteni a

¹ Lásd erről Várhegyi [2007] úttörő írását.

² Ezt a megfontolást látszik támogatni a Világbank egyik tanulmányára hivatkozó pénzügyminisztériumi anyag is (PM [2007b]).

kedélyeket. Ő úgy foglalt állást, hogy érdemi reformokat csak krízishelyzetben lehet elfogadtatni a társadalommal. Ez a vélekedés jól rímel az Ady-vers címre: „Nekünk Mohács kell”. A magyar történelem azonban még Mohács kapcsán is keserű példával szolgált. Mint azt annak idején Nemeskürty István bemutatta, a magyar nemesség, az akkori politikai elit az 1526-os mohácsi vereség után sem cselekedett. A török kivonult az országból, majd 15 év telt el semmittevéssel: Buda elvesztése és az ország három részre szakadása csak 1541-ben következett be. Ha ezt a történelmi példát a mai közgazdasági valóság nyelvére akarjuk lefordítani, akkor a valutaválság rémképét kell vizionálnunk. Ez most nem látszik közelgő veszélynek, de kizárni sem lehet. Viszont azt sem lehet jó meggyőződéssel állítani, hogy egy valutaválság keltette piaci anarchia közepette majd megteremtődnek a megfelelő politikai feltételek a köztelherviselés radikális átalakítására.

A változatlan modell – jóléti állam bölcsőtől a sírig

Mint a szovjet tömb országaiban mindenütt, az 1950-es évek közepére kialakult jóléti modell Magyarországon is az erőltetett iparosítás céljait szolgáló, központilag irányított tervgazdasági viszonyokba illesztette bele az időskori ellátások és a gyógyítás intézményi-finanszírozási rendszerét, sőt a lakásgazdálkodást is. A tervezők abból indultak ki, hogy

- 14–18 éves kortól³ a nyugdíjba vonulás törvényben megszabott időpontjáig (55, illetve 60 év) teljes a foglalkoztatottság;
- általános a kétkeresős családmódel, ahol átlagosan két-három gyermek nevelkedik;
- a gyermeknevelés költségeit részlegesen átvállalja az állam – a bölcsődétől az egyetemig –, és ugyancsak állami feladat egy szerény, de a megélhetés minimumát garantáló nyugdíjrendszer finanszírozása is;
- az ipar térnyerése, a városiasodás és a közösségi igényeket legjobban és legolcsóbban kiszolgáló lakótelepi fejlesztések nyomán az állami építésű bérlakások dominálják a lakásállományt;
- a dolgozók alapvető pénzjövödelme az ország határain belül működő, köztulajdonban lévő ipari és mezőgazdasági nagyüzemekről származó bruttó kereset, amelyet az éves, a közép-, illetve a hosszú távú népgazdasági tervek számszerűen is megfogalmazható előrejelzései alapján az egészségügyi és a nyugdíjrendszer finanszírozása céljából *levonásokkal* kell csökkenteni.⁴

Sajnos, arról csak ritkán esett szó a közbeszédben, hogy a bérből történő levonás még megközelítően sem volt soha elegendő a nyugdíjak és az egészségügyi kiadások fedezésére. A központi költségvetés ezért a munkaadókat is járulékfizetésre kötelezte.⁵ Az ezzel kapcsolatos szabályrendszer évről évre változó volt a vállalatok és a költségvetési intézmények teherbíró képességének függvényében. Volt, amelyik semmit sem fizetett, és volt, amelyiktől ezen a címen a bérköltségek 30, 40, 60 százalékát is elvonták. S ha még ez sem volt elég, akkor a központi költségvetés utalt át 5, 10, 50 milliárdokat a két rendszer finanszírozási lyukainak betömésére. Mindez senkinek sem fájt, hiszen mindenki úgy érzekelte, hogy az állam egyik zsebéből a másikba teszi a pénzt.

³ A 14 éves korra való utalás nem elírás! A ma is hatályos tb-rendelkezők szerint a szakmunkásképzőben, illetve a szakmunkásképzést is nyújtó szakközépiskolákban töltött tanulmányi időt a nyugdíjjogosultság szempontjából szolgálati időként kell elismerni (lásd a Legfelsőbb Bíróság 2007. december 17-én kelt 4/2007. KPJE számú jogegységi határozatát).

⁴ A személyi jövedelemadóról szándékosan nem történik itt említés, hiszen azt csak 1988-ban vezették be Magyarországon.

⁵ Ez egyébként beleillett a 19. század végén kialakult úgynevezett bismarcki biztosítási modell logikájába, amely a két világháború között Magyarországon is kezdett kiépülni.

Változó valóság

A munkaadók és munkavállalók érdekszövetsége az állam ellen

A vállalati önállóság elismerése (1968), majd a fokozatosan teret nyerve privatizáció nyomán a vállalati érdekelttség megváltozott. Most már nemcsak a munkavállalók, de a vállalatok is kezdtek érdekeltté válni a levonásra kerülő járuléktömeg minimalizálásában. Ugyanez történt – csak némi időbeli késleltetéssel és bonyolultabb áttételeken keresztül – a még továbbra is hatalmas kiterjedésű költségvetési szférában. Ez utóbbiban két tényező játszott döntő szerepet. Egyfelől itt is szigorodtak a gazdálkodás politikai, jogi és elszámolási feltételei,⁶ másfelől a költségvetési szféra bérversenyre kényszerült a magánszférával szemben. S miután a munkavállalók már évtizedek óta arra szocializálódtak, hogy csak a nettó keresetre figyeljenek, szinte magától kialakult a tőke és a munka (vagyis a munkaadók és a munkavállalók) érdekszövetsége az állammal szemben.

1989-től a finanszírozás egyre inkább normatívvá vált, az egyedi alkuk megszűntek. A megmaradt levonási jogcímekeket a jogalkotó társadalombiztosítási járuléknak és/vagy hozzájárulásnak nevezte el. Miután *levonás* és nem *befizetés* történt, és az elnevezések burjánzását ma is nehezen lehet követni,⁷ érthető, hogy az egészségügy és a nyugdíjrendszer forrásának szánt pénzeket az emberek nemes egyszerűséggel változatlanul adónak tekintik. Úgy is állnak hozzá.

A befizetés és a levonás közötti különbség nem pusztán technikai jelentőségű kérdés, mint azt még ma is sokan gondolják. Itt van az úgynevezett *egybiztosítás és több-biztosítás modell* közötti választás egyik ugrópontja! Ha a dolgozónak módja van a biztosítók közötti választásra, akkor a levont összeg az általa választott betegbiztosítóhoz, illetve nyugdíjbiztosítóhoz kerül, és az ő egyéni számláján lesz nyilvántartva. Vagyis a dolgozó szempontjából végső soron mégis „befizetés” történik. Ha viszont a levont járulékat egy állami intézményhez kerül, akkor azt mindenki úgy tekinti, mintha közvetlenül a költségvetésbe ment volna a pénz – akárhogy is hívják ezt a monopolhelyeztetű intézményt.

Paradox módon a személyi jövedelemadó bevezetésével tovább erősödött a tőke és a munka világának állammal szembeni koalíciója. Az 1990-es évek közepére ugyanis már megtanulta minden szereplő, hogy aki kibújik az személyi jövedelemadó befizetési kötelezettsége alól, az egyben a kétfajta társadalombiztosítási járulékot is megússza – s ez nagyságrendileg a személyi jövedelemadó kétszerese. Ez a háromelemű rendszer – elemeit külön-külön tekintve is, de különösen összehatásában – a munkaviszony eltitkolására, illetve a munkajövedelmek tőkejövedelemként történő kimutatására ösztönöz, miután ez utóbbit nem terheli a társadalombiztosítás. Ma már egyre kisebb az érdekeltségbeli különbség a magán- és az állami szektor között. Az állam – az általa felkínált kedvezményes adózási megoldásokkal – szinte kikényszeríti a vállalkozói életformától teljesen idegen szakmák – titkárnő, orvos, színész vagy tudós – képviselőiből a cégalapítást, mert „számlás” emberekkel olcsóbbnak látszik működtetni a minisztériumot, a színházat vagy a tudományos akadémiát.

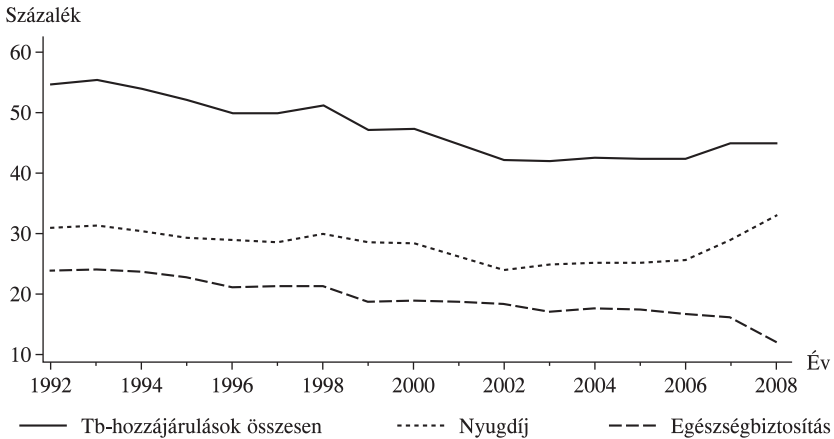
Az úgynevezett *adóék (tax wedge)* azt mutatja, hogy a munkavállaló nettó jövedelme hogyan aránylik a munkaadó által a munkavállaló utáni összes kifizetéshez. Nemzetközi összehasonlításban Magyarországon az adóék átlagos mértéke igen magas: 2005-ben 43 százalék volt. Az EU-15-ben 4, míg a szomszédos Szlovákiában 8 százalékponttal ala-

⁶ Ebben felbecsülhetetlenül fontos tudatformáló szerepet játszott Kornai Jánosnak a „költségvetési korlátok puhóságára” vonatkozó elmélete, amely az 1980-as évektől kezdve széles körben hatott.

⁷ A 2007. évi szabályozás szerint egy közalkalmazott havi kereseti kimutatása – csak az egészségügy- és a nyugdíjfinanszírozáshoz kapcsolódóan – nyolcféle levonást tartalmaz.

1. ábra

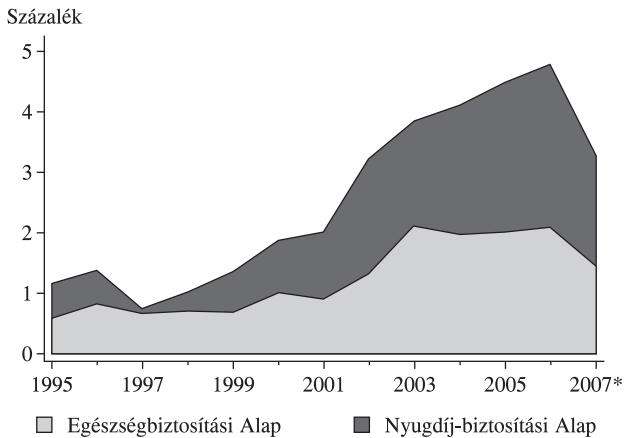
A társadalombiztosítási járulékból származó bevételek csökkenése, 1992–2008
(számított egyenérték a keresetek százalékában)

Forrás: saját számítások a PM adatai alapján.

2. ábra

A társadalombiztosítási alapok növekvő kumulált hiánya a GDP százalékában, 1995–2007

Forrás: saját számítások a PM adatai alapján.

csenyebb az adóék.⁸ Általános vélekedés szerint az adóéken belül nem is a relatív adóteher, hanem inkább a magas járulékszint a gátja a foglalkoztatás emelésének. Ezért a bérhez kötődő járulékok kapcsán az elmúlt években széles körű egyetértés – ha úgy tetszik: konszenzus – alakult ki ezek csökkentésének szükségessége tekintetében.

Csakhogy ha alaposabban megnézzük az 1. és 2. ábrát, akkor azt láthatjuk, hogy – a járulékcsoökkentés 2002–2006 között csak ide-oda tologatást eredményezett (egy

⁸ Magyarországon 2007-ben az átlagkeresetre számolt adóék mértéke feltehetően elérte a 49 százalékot. (PM [2007b])

árnyalatnyit az Egészségbiztosítási Alap kárára és a Nyugdíj-biztosítási Alap előnyére), 2007-től viszont nő a teher;

– a 1993–2003 között tényleg megvalósult, nettó 13,5 százalékpontos csökkentés vég-eredménye a társadalombiztosítási alapok GDP-arányos hiányának drámai elszaladása lett.

A járuléksökkentés tehát csak látszatzmegoldás. Nincsenek csodák! „A kecske is jól lakik, és a káposzta is megmarad” szemléletű marketingötletek – mint például az úgynevezett Laffer-görbe elmélet – általában nélkülözik a valóságálapot. *Az adók vagy járulékok csökkentése önmagában nem növeli a fizetési hajlandóságot*, s ezért nem javul érdemben a költségvetés egyensúlya. Az elmúlt negyedszázad pozitív példáiként emlegetett esetei – Magyarországon is és másutt is – többnyire azt mutatták, hogy nem az adómértékek csökkentése, hanem az adózási bázis kiszélesítése, a rendszer egyszerűsítése és a kedvezmények eltörlése vezetett adóbevétel-növekedéshez.

A Laffer-görbe. Az Arthur Laffer névéhez kapcsolódó, úgynevezett kínálati oldali iskola 1980 táján – Reagan első elnöksége idején – keltett nagy feltűnést közgazdász körökben. A leegyszerűsítésekre mindenütt hajlamos média Laffer elméletét gyakran úgy találta, mintha az egyébként méltán nagy tekintélyű amerikai tudós az adók átlagos nagysága és az adóbevételek alakulása között állított volna fel függvényszerű kapcsolatot. Ez tévedés. Laffernél a marginális adókulcsok és az adóbevétel közötti kapcsolatról volt szó. Laffer érvelése szerint, ha a határbevétel adója – mondjuk – 50 százalékról 98 százalékra emelkedik, azaz 100 dollár megkeresett többletjövedelemből nem 50-et, hanem 98-at visz el az adó, akkor könnyű belátni, hogy ez a munkavállalási hajlamot tényleg csökkenteni fogja. S ha a marginális kulcs 98 százalékról 100 százalékra emelkedik, akkor tényleg senki sem fog többletmunkát vállalni, hiszen egyetlen cent sem marad a zsebében.

Azóta – mint ezt a legtöbb standard közgazdasági tankönyv egyértelműen állítja – kiderült, hogy a magas határadók csökkentése általában nem vezet többletmunka-vállaláshoz és ezért adóbevétel-többlet is. Ennek – többek között – az a magyarázata, hogy a valóságban a 100 százalékhöz közelítő marginális adókulcsok nagyon ritkák. Az ennél lényegesen kisebb marginális kulcsok csökkentésének hatását pedig azért nehéz kimutatni, mert a hatások mindig keverednek más – ezzel egy időben meghozott – intézkedések következményeivel.

Egy további súlyos félreértés, hogy Magyarországon a Laffer-görbe mögött meghúzódó közgazdasági megfontolást sokan az adócsalás lehetőségével kapcsolják össze. „Ha kevesebb adót vagy járulékot kell fizetni, akkor csökkenni fog a csalás” – hallhatjuk gyakorta az érvelést. Mindennek semmi köze Lafferhez vagy az amerikai közgazdasági tankönyvekhez.

A munkaadók és a munkavállalók összjárását az adóék tényén kívül még két másik körülmény is fenntartja, illetve erősíti.

1. A kis- és középvállalkozók esetében a munkaadó és a munkavállaló majdnem egybeesik. A kis- és középvállalkozók a vállalkozói jövedelem jelentős részét eltüntetik, így nem marad adóztatható tőkenyeresség sem. Ezt nevezi a számviteli köznyelv elköltségesítésnek. Ilyenkor az történik, hogy a munkavállaló névleges bére irreálisan alacsony vagy nulla, viszont olyan természetbeni juttatásokat kap munkáltatójától – például saját egyszemélyes cégétől –, amelyek nagyrészt személyi fogyasztási célokat szolgálnak. Az elköltségesítést az teszi kétszeresen is vonzóvá, hogy bizonyos esetekben nemcsak a személyi jövedelemadó és társadalombiztosítási járulék alapja tűnik el, de a számlák alapján visszaigényelhető áfa is, ami egyébként a személyes fogyasztás után nem járna vissza! Az elköltségesítés lehetősége a nagyvállalati szféra és költségvetési intézmények számára is nyitva áll, mindkettő él is vele, de másképpen, mint a kis- és középvállalkozások. A kisebb vállalkozások esetében a magánfogyasztást szolgáló számlák céges költségként való könyvelése a gyakoribb.⁹ Az olyan mikrovállalkozás, amelynek tere maga a

⁹ Az APEH adatai szerint 2006-ban az egyéni vállalkozók 52 százaléka tartozott abba a statisztikai kategóriába, ahol a több éven át kimutatott 0 körüli nyereség miatt okkal lehet feltételezni adókerülést vagy adócsalást. A társas vállalkozásoknál ez az arány valamivel alacsonyabb, 41 százalék (Vége az ... [2008]).

családi otthon, még ha akarná is, csak nehezen tudná szétválasztani fogyasztási és a termeléshez közvetlenül kapcsolódó kiadásait. De nem is akarja, hiszen a cég éppen a háztartási kiadások olcsó fedezése érdekében működik. *Bokros* [2008] hívja fel a figyelmet arra, hogy ez nem csupán a múltból öröklött, lassan el is olvadó probléma (lásd mezőgazdasági őstermelők). Éppen ellenkezőleg: a szellemi munka piacon való közvetlen értékesítésének lehetősége ugyanezt a helyzetet állítja elő – gondoljunk csak a vállalkozó orvosokra, tervezőkre, tanácsadókra, tolmácsokra, teniszedzőkre stb.

A nagyobb cégek és az állami intézmények esetében az elköltséghelyettesítés lehetséges formái közül az alkalmazottak tömegét érintő választható béren kívüli juttatások a meghatározó jelentőségűek. A választható béren kívüli juttatások rendszere – szakszargonban: kafetériarendszer – nagy népszerűségnek örvend mind a multinacionális, mind az állami vállalatok körében. Egy olyan viszonylag rosszul fizető állami cég esetében, mint a MÁV, 2004-ben az egy dolgozóra megállapított éves kafetériakeret 150 ezer forint volt. Egy jól fizető magáncégnél, mint a Budapest Airport, 2007-ben ez az összeg 600 ezer forinthez közelített.

Az elköltséghelyettesítő tételek között vannak jelentősebbek (például szolgálati lakás, autó, mobiltelefon, számítógép), és kisebbek (egészség- és nyugdíjpénztári befizetés, étkezési utalvány, üdülési csekk, iskolakezdési támogatás, szemüveg a számítógéphez stb.), de makroszinten persze a kettő összeadódik, és összességében 200 milliárd forint körüli nagyságrendet ér el. További közös sajátosságuk, hogy minden esetben a magasabb jövedelműek és a középosztály viszonylagos helyzetét erősítik az alacsonyabb státusú rétegekkel szemben.¹⁰ Mint ahogyan ez a privilégiumokkal lenni szokott, ezekhez a végső soron készpénzre konvertálható kedvezményekhez – mint afféle szerzett joghoz – a kedvezményezett is és az erre szakosodott üzleti vállalkozások is foggal-körömmel ragaszkodnak.

2. A rendszerváltást követően a harmadik Magyar Köztársaság politikai rendszerébe beépült a *háromoldalú érdekegyeztetés*, amely az Országos Érdekegyeztető Tanács (OÉT) keretén belül formálisan is megteremtette a munkaadók és a munkavállalók, illetve az állam szembenállását.¹¹ Az OÉT tevékenysége kiterjed a munka világával összefüggő valamennyi kérdéskörre, beleértve a jóléti rendszerek működtetésével összefüggő alapvető gazdaságpolitikai kérdéseket is. Jóllehet az alkotmány egy szóval sem tárgyalja ennek az 1988-ban – tehát még a rendszerváltás előtt – felállított testületnek a jogosítványait, a gyakorlatban mégis az történik, hogy az egymásnak feszülő politikai és gazdasági erők ezen a fórumon évről évre egyidejű alkut folytatnak a kormánnyal adókról, járulékokról és a munka világát érintő számos egyéb költségtenyezőről. Paradox módon – de ez csak a 2007 novemberében lezajlott sztrájkok nyomán vált világossá – az OÉT-ben kialakult tárgyalási rendszer közvetett módon legitimálja az állam elleni sztrájkot is, jóllehet, a magyar sztrájk törvény erre elvileg nem ad lehetőséget. A szakszervezetek egy része még a közvélemény jelentős része számára is meggyőző módon érvelt, amikor azt állították, hogy jogukban állt a kormány egészségügyi és a nyugdíjreformja ellen sztrájkolni. Pedig ez nem így van.¹²

¹⁰ Például egy 2005. évi GKI-kutatás szerint a 100 000 forintnál kevesebbet keresők 44 százaléka, a 100–200 ezer forint közötti jövedelműek 66 százaléka kap étkezési jegyet (*Az étkezési utalvány ...* [2005]).

¹¹ A munkavállalói tárgyalócsoporthat szakszervezet, a munkáltatói kilenc vállalkozói érdekképviseleti szervezet egy-egy képviselője alkotja. A kormány tárgyalócsoportjában a tárgyalat napirend függvényében kapnak képviseletet az egyes minisztériumok. A tárgyalócsoporthat belül a kormány általános felhatalmazással rendelkező, állandó képviselője a Szociális és Munkaügyi Minisztérium államtitkára. A szakszervezeti tagok – pontosabban az érdekképviseleti díjat fizetők – száma 2006-ban 521 ezer fő volt.

¹² Az 1989-ből származó sztrájk törvény nyilván nem adhat ebben a kérdésben egyértelmű eligazítást, hiszen a társadalombiztosítási rendszer mai formája ezt követően alakult ki. Azt azonban könnyű belátni,

*

Azt ma már senki sem vitatja, hogy a feketemunka, az elköltségelés, a személyi jövedelemadózás, valamint a kétféle társadalombiztosítási járulék megkerülése társadalmilag elfogadott magatartássá vált. Ez legalább háromféle áttételi mechanizmuson keresztül torzítja a makrovilág szereplőinek viselkedését.

– A vállalati szférában a *zsebből zsebbe történő bérfizetés* részben oka, részben következménye annak, hogy tömegessé váltak a *számla nélküli tranzakciók*. A kétfajta család egymást feltételezi. A vállalkozók csak akkor tudnak zsebből fizetni, ha vannak számla nélküli, zsebbe kapott bevételeik.

– Nincs világos képünk a valós személyi jövedelmek egymáshoz viszonyított arányáról, a háztartások helyzetéről. Ez szűkíti az adózáson keresztül megvalósítható szociálpolitikai intézkedések célzottságát, hitelességét¹³ és így végső soron a kormány mozgásterét is.

Hányan vannak minimálbéren? Az adó- és járulékiszabályok átrendezésének egyik kulcskérdése, hogy az miként érinti az alacsony és a legalacsonyabb jövedelmi szinten élőket. A 2005. évi jövedelemadó-bevallások szerint a 4,15 millió főből 1,5 millió összevont adóalapja volt a minimálbér szintjén vagy az alatt (35 százalék). Ki ez a 1,5 millió ember? Közülük vajon hányan tartoznak abba a körbe, amit az angol szakirodalom „*working poor*”-nak nevez? Ebben az MNB, az MTA és a CEMI specialistái sem jutottak még egyetértésre.¹⁴ Annyi bizonyos, hogy köztük sok a részmunkaidős vagy olyan, akinek csak az év tört részében volt munkája, és sokan vannak a „bejelentett” minimálbéresek is, vagyis azok, akik egyáltalán nem dolgoznak, nem is keresnek, csak így tartják fenn társadalombiztosítási jogosultságaikat. Ötszázezren váltottak ki alkalmi munkavállalói könyvet („kék könyv”), ami a részmunkaidős foglalkoztatás legalizálását célozta a szezonális ingadozásoknak kitett ágazatokban. A gyakorlatban azonban ezzel is tömeges a visszaélés: a rendszeres munkavállalókat nyomták át ebbe a kategóriába a munkaadók, mert így alkalmazásuk olcsóbb számukra (*Alkalmi munkavállalók...* [2008]). Még csak az sem igaz, ami pedig első átgondolásra teljesen logikusnak tűnne, hogy a tényleg nyolc órát dolgozó, tényleg minimálbéren foglalkoztatottak valóban szegények. A Pénzügyminisztérium háztartásstatisztikai adatokra alapuló vizsgálata szerint egy részük nem szegény, hanem közepes vagy magas jövedelmű háztartásban él (például eltartott feleségként vagy tanulóként).

Elfogadva Köllő János szakértői becslését, a továbbiakban abból indulunk ki, hogy a 2,4 millió bérből és fizetésből élő közül 8-10 százaléknyi, azaz körülbelül 200-240 ezer tekinthető minimálbéresnek abban az értelemben, hogy a magyar viszonyok között normálisnak tekintett, folyamatos munkavégzéssel nyolc óra munkáért minimálbért kap a munkaadójától.¹⁵

---

hogy a kormány 10 millió magyar állampolgár egészségügyi ellátásának és több mint 3 millió jelenlegi nyugdíjasának sorsát illetően nem bocsátkozhat érdemi tárgyalásokba a legfeljebb néhány százzezernyi szervezett munkavállalót képviselő hat szakszervezettel.

¹³ A rossz példák közül 2007-ben nagy közfigyelmet kapott az, hogy az országgyűlési képviselők számla nélkül vesznek fel utazási, lakhatási stb. költségterítéseket. Pedig az igazi botrányok nem ez, hanem az, hogy ezek a juttatások adómentesen illetik meg a képviselőket.

¹⁴ *Krekó-P. Kiss* [2007] szerint 2005-ben csak a kisvállalkozói körben alkalmazott munkavállalók legalább 500 milliárd forint bérjövédelmet titkoltak el. Ugyanerre az évre vonatkozóan a *CEMI* [2006] – magyar–szlovák összehasonlítás alapján – 1000 milliárd forintra teszi a teljes szja-fizető kör által eltitkolt (és ezért adóval, járulékkal meg nem terhelt) jövedelemalapot. A *Krekó-P. Kiss* [2007] tanulmány MTA KTI szemináriumi vitáján *Köllő János* ezeket durván túlzó becsléseknek tartotta.

¹⁵ *Köllő* [2007] hívja fel a figyelmet arra, hogy 1995–2003 között 42 százalékkal nőtt az összeszerelők és gépkezelők száma. Ez volt a magyar gazdaság legdinamikusabban bővülő szegmense, és az egyetlen foglalkozási csoport, ahol (12 százalékkal) bővült a 0–8 osztályt végzettségű foglalkoztatása. Ebben a körben okkal feltételezhető, hogy nincs semmiféle „plusz” bérfizetés!

– Nem ismerjük az állami szféra valóságos foglalkoztatási adatait és bérköltségét sem. Mind a központi, mind a helyi állam maga is álvállalkozásokat hoz létre közhasznú társaságok és alapítványok formájában, mert ott egyszerűbb elbújtatni a létszámot és „dologi költségként” elszámolni azt, ami valójában bérfizetés. A kormányzati feladatok egyre növekvő részét is úgynevezett számlás munkavállalók végzik. Minden eddigi kormányzati kísérlet, amely a „létszámokat az asztalra!” felkiáltással indult, végül megbukott a tárcák ellenállásán.

Nem muszáj dolgozni – és nem is érdemes!

Az 1950-es években elgondolt foglalkoztatási szerkezet sok más tekintetben is egyre inkább érvényét veszti. Ezek közül a legfontosabb, hogy – számos, egymással is szorosan összefüggő ok miatt – *megszűnt a teljes foglalkoztatottság*, a rendszerváltás idején regisztrált 5 milliós létszám több mint 1 millióval csökkent.

A munkanélküliség tömeges megjelenése kikényszerítette a *szociális háló* sűrűbbre szövését.¹⁶ Ennek viszont súlyos negatív visszahatása lett az, hogy sok százezer olyan család van, ahol a megélhetés alapja vagy fontos része az állami nyugdíj, a táppénz vagy a különféle jogcímenek felvett adómentes segély (hangsúlyozottan ideértve a lakásépítéshez nyújtott „szocpol” támogatást is!). Ennek a fő funkcióját tekintve keresetpótló rendszernek a működtetése éves szinten hatalmas összeget – értelmezéstől függően¹⁷ – 7-8 ezermilliárd forintot igényel. Hogy ebből mennyi a viszonylag könnyen visszavonható összeg, azt mindenképpen érdemes lenne alaposan megvizsgálni.

Nem csak drága ez a rendszer, de a foglalkoztatás szempontjából még káros is. Mint a *PM* [2007a] anyaga ezt megfogalmazza: „A jóléti támogatások általában egyértelműen csökkentik a munkakínálatot, mivel úgy jut jövedelemhez az egyén, hogy szabadidejét sem kell feláldoznia. Még erősebb az ellenőztönzés, ha a támogatásra csak az jogosult, aki nem dolgozik (szegénységi csapda).” Ugyanezt állítja – de már a távolabbi következményekre is utal – Ferge Zsuzsa: „[A] harmadik generáció nő fel, amelyik nem látott még maga körül munkába járó szülőt. Ez vadonatúj jelenség a 30-40-50 évvel ezelőtthez képest. Márpedig a szegénység újratermelődésének egyik oka, hogy generációk nőnek fel – mondjuk úgy –, a segélykultúrában.”¹⁸

A kétkeresős, két-három gyermekes családmódel is visszaszorulóban van. Egyrészt azért, mert 16-18 éves kortól 3-5-10 évvel kitolódott a rendszeres női munkavállalás kezdete, miután a jelentős arányú állami szubvencionálnak köszönhetően egyre többen folytatnak felsőfokú tanulmányokat, vagy beiskoláztak valamilyen oktató-átképző intézménybe. Így a második-harmadik gyermek megszületésére sokszor „nem marad idő”. Másrészt azért, mert jól kereső férfiak egyre növekvő számban képesek és hajlandók eltartani feleségüket vagy élettársukat, akik gyermekneveléssel, háztartási munkával, a család életének szervezésével vagy valamiféle hobbitevékenységgel foglalják el magukat. Így ezek az asszonyok sem állnak munkába.

Magyarországon az 1950-es évek eleje óta mélyen meggyökeredzett az a felfogás, hogy a születésszám növelése elsőrendű államérendek és egyben állami feladat is.¹⁹ Eseten-

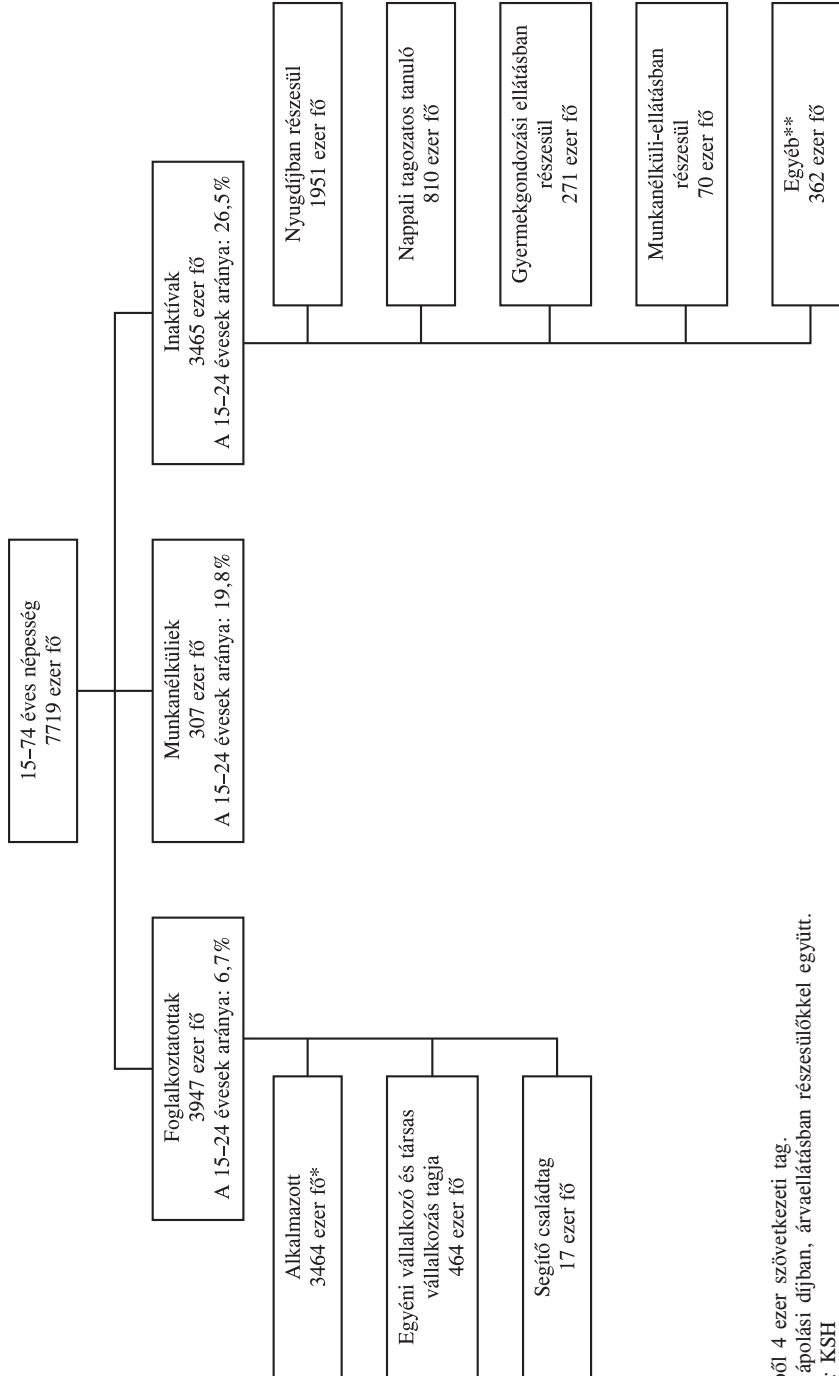
¹⁶ A szociális háló munkavállalókat védő intézményei már sokkal korábban kiépültek és – lényegében változatlan formában – 1989-et követően is fennmaradtak. Ezért használjuk itt a képletes „sűrűbbre szövés” kifejezést.

¹⁷ A rendszer legnagyobb tételei: Munkaerő-piaci Alap, rokkantnyugdíj-rendszer, gyés/gyed/gyet.

¹⁸ A Medical Tribune, 2006. április 13-ai számában megjelent hosszabb interjúból idézve.

¹⁹ Itt és a továbbiakban *Bálint-Köllő* [2007] friss tanulmányára támaszkodunk.

3. ábra
A 15–74 éves népesség munkaerő-piaci státusa 2007. harmadik negyedévében

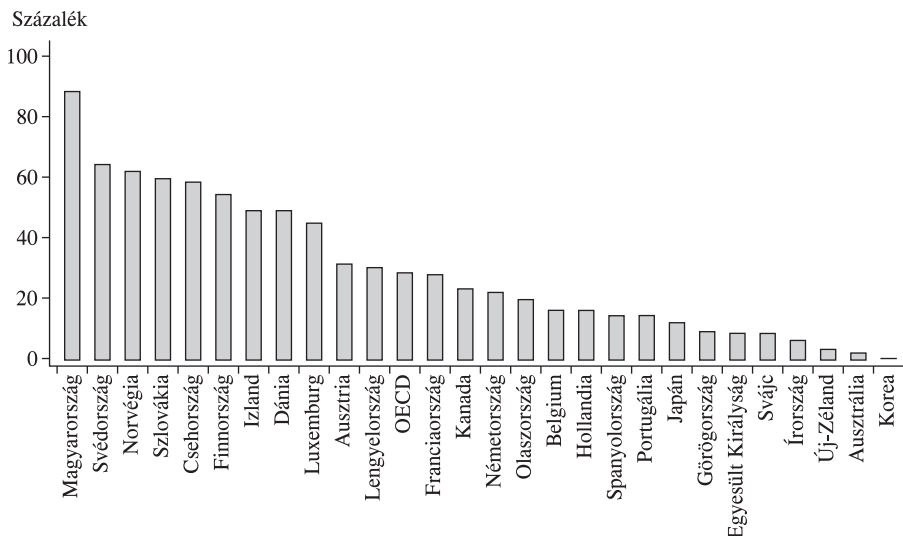
* Ebből 4 ezer szövetkezeti tag.

** Az ápolási díjban, árvaellátásban részesülőkkel együtt.

Forrás: KSH

4. ábra

Az egy gyermekre jutó, születéshez kapcsolódó anyai és apai szabadság költsége az egy főre jutó GDP százalékában

Forrás: OECD Family Database. Többségében 2003-as adatok.

ként ez – igen rossz emlékü módon – durva tiltással történt, de az elmúlt fél évszázadot egységben tekintve sokkal inkább a családtámogatási formák²⁰ számának és pénzügyi források növelése vált meghatározóvá. Így jutottunk el ahhoz a hosszú távon fenntarthatatlan mai helyzethez, amikor a gyermekneveléshez nyújtott – nemzetközi összehasonlításban is példátlanul bőkezű – támogatások kifejezett ellenőztönzést adnak a legális munkavállaláshoz. Igen sajnálatos, hogy ma még a politika és a gazdaság ügyei iránt érdeklődő, tájékozottabb közönség sem tudja, hogy napjainkban az OECD valamennyi tagországa közül Magyarország költ legtöbbit a kisgyerekes szülők otthonlétét támogató transzferekre, egy-egy megszülető gyermekre vetítve, a kiadást az egy főre jutó GDP százalékában mérve (4. ábra).

A magyar kiadási szint az OECD-átlag háromszorosa, az osztrák érték közel duplája, a svéd szint másfélszerese. A háromévesnél fiatalabb gyerekek nagyon kis része jár bölcsődebe (a kelet- és dél-európai, török és mexikói gyerekekhez hasonlóan).²¹ Ennek megfelelő képet mutatnak a hivatalos foglalkoztatási adatok. Míg a női foglalkoztatás szintje csak kevéssel marad el az OECD átlagától, az anyáké – valamennyi tagország közül – Magyarországon a legalacsonyabb. Mai formájukban tehát ezek a családtámogatási rendszerek igazságtalanul osztják el a közterheket, képtelenek az önfinanszírozásra, és – egyáltalán nem mellesleg – végzetesen lerontják az évente sok tízmilliárd forintot felemészítő, aktív munkaerő-piaci beavatkozások hatékonyságát is.

Az alulfoglalkoztatottság és a tényleges munkavállalás eltitkolása együttesen katasztrofális helyzethez fog vezetni. Ilyen körülmények között egyre problémásabb fenntartani a

²⁰ Gyed, gyés, gyet, családi pótlék, terhességi-gyermekágyi segély, gyerekek utáni adókedvezmény, babakötvény stb.

²¹ Ennek részben oka az is, hogy Budapesten és a nagyobb városokban a 3–5 éves gyermekek befogadására alkalmas, a bölcsőde és az óvoda közötti átmenetet jelentő intézményi kapacitásból abszolút hiány van, s így azok az anyák sem tudnak visszatérni a munkaerőpiacra, akiknek egyébként lenne állásuk, és meg is érnék nekik, hogy dolgozzanak.

munkaviszonyhoz kapcsolt nyugdíj- és egészségbiztosítási jogosítványokat. A közvélekedéssel ellentétben a helyzet a nyugdíjágazatban sokkal súlyosabb, mint az egészségügyben. Augusztinovics Mária már évek óta kongatja a vészharangot, mondván, hogy a néhány éven belül nyugdíjba menő korosztályok felének nem lesz se elegendő szolgálati éve, se elegendő magán-nyugdíjpénztári megtakarítása. *Augusztinovics* [2005] teljes joggal teszi fel a kérdést a mai keresők generációjának: „miből fognak élni öregkorukban, amikor már keveset se és feketén se lesznek képesek dolgozni”.²² Az MNB nyugdíjszakértőjének számítása szerint a bizonyosan elégséges járulékot befizetők köre kevesebb, mint az aktív korú népesség 40 százaléka.²³

Az egészségügyben a probléma jelen idejű (mivel a felosztó-kirovó rendszerek logikája alapján működik), és elsősorban igazságossági problémát vet fel. Folyamatosan növekszik az eltartott családtagok száma, s így helyettük a ténylegesen dolgozó munkavállalóknak, illetve a központi költségvetésnek – vagyis végső soron az adófizetőknek – kell megfizetni az egészségbiztosítási járulékot. Első közelítésben ez nem tűnik olyan súlyos tehernek. De ha bele gondolunk abba, hogy az OEP szempontjából tekintve a nem dolgozó felnőttek után befizetett járulék csak a munkavállalói járulék pótlását jelenti – és azt is a minimálbér szintjén –, akkor világos, hogy a munkáltatói járulék továbbra is hiányzik a kasszából, és azt valamilyen módon adókból kell kipótolni.

*

Mint erről korábban már szóltunk, sokaknak úgy tűnik, hogy itt és most nagy tere van az adóék csökkentésének, és a reformok fő irányának is ennek kell lennie. A gondolatmenet nagyon egyszerű. Ha olcsóbb a munka, akkor többet fognak belőle vásárolni – mármint a munkáltatók. Látszólag ezt igazolják az ökonometriai becslések is, miszerint Magyarországon az élőköltségének 1 százalékos csökkenése a munkaerő-kereslet 0,3 százalékos növekedését valószínűsíti. Ha tehát 10 százalékkal csökkennének a költségek, akkor ez 3 százalékos foglalkoztatásnövekedést eredményezne. Ez azonban – több okból – mégsem így van.

– A gazdasági változások általában nem lineárisak, azaz a kismértékű változást feltételező ökonometriai becslésből nem lehet a nagymértékű változások következményeit egyszerű felszorzással megbecsülni.

– A költségcsökkenés nyomán keletkező többletjövedelemről alku folyik a vállalatok, a jelenbeli és a potenciálisan foglalkoztatható alkalmazottak között. Könnyen lehet, hogy a többletjövedelem egy része béremelésben, másik része a profitok emelkedésében csapódik le, és alig teremthetik új munkahelyt.

– Igen jelentős azoknak az aránya, akik nem 8, hanem 10-12 órát dolgoznak. Valószínű, hogy az élőköltséget terhelő adók és/vagy járulékok csökkenése részben munkaidő-növekedés formájában csapódna le, ugyanis ez érdekében állhat mind a munkaadónak, mind a munkavállalóknak. Ez történhet – például – azokban az üzemekben és szolgáltató cégekben, ahol jelenleg a túlóráztatást és a pihenőnap munkát a bérpótlékok, illetve az ezzel járó többletjárulék-teher miatt nem érdemes erőltetni.

²² A helyzetet az teszi igazán drámaivá, hogy a magyar nyugdíjrendszer befizetés-kifizetés egyensúlya már azelőtt megbomlott, hogy a népesség előregedése igazán jelentkezett volna. A romló fiatal-idős arány problémája számottevő mértékben csak 2020 után fogja éreztetni hatását.

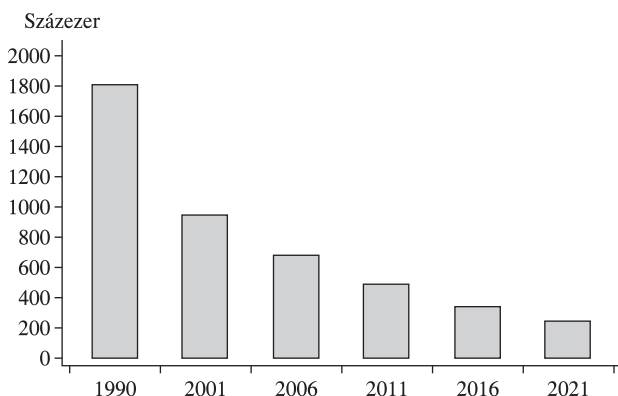
²³ *Barabás* [2006] a bizonyosan elégséges járulékfizetésen azt érti, ha 40 év szolgálati idő esetén a nettó átlagbér legalább 40 százalékat elérő nyugdíj várható.

A kis- és középvállalkozások nem tudják foglalkoztatni az alulképzetteket

Az igazán súlyos következményekkel járó *alulfoglalkoztatottság 80 százalékban a munkaerő alulképzettségének* (Kertesi [2005]) (5. ábra), illetve az alulképzett munkaerő felszívására képes, rokonsági-ismeretségi alapon működtetett, 5-10 fős vállalkozások abszolút hiányának a következménye. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy csak az ilyen vállalkozásoktól várható, hogy rendszeres vagy legalábbis elegendő gyakoriságú alkalmi (napszámos) munkát adjanak a formális képzettségüket, kommunikációs képességüket, munkakultúrájukat, illetve lakóhelyüket tekintve is²⁴ hátrányos helyzetűek tömegének. Az ennél nagyobb, elszemélytelenített, formális előírás- és ösztönzési rendszerekkel működtetett nagyvállalatokban vagy az államilag finanszírozott közintézményekben a halmozottan hátrányos helyzetű munkavállalói csoportok alkalmazása költséghatékony módon sohasem lesz megoldható.²⁵

5. ábra

A nyolc osztállyal nem rendelkező felnőtt népesség létszáma, 1990–2021*

* 2000-től becslés.

Forrás: *Hablicsek* [2003].

A kis- és középvállalkozói szektor stagnálását csak úgy érthetjük meg igazán, ha látjuk az okok és okozatok kölcsönhatásait is.

– Különösen a mezőgazdaságra és kereskedelmi-szolgáltatói szférára érvényes, hogy az alulképzettek foglalkoztatására „elvbén” alkalmas vállalkozások gyors fejlődését részben éppen az akadályozza, hogy a szezonálisan, a hét napjai szerint, sőt gyakran napszakonként is hullámzó munkaerő-keresletüket nem tudják kielégíteni, mert – mint azt számos sajtóbeszámolóból is tudni lehet – a helyi munkaerőpiacok potenciális munkavállalóinak nem éri meg legális módon munkát vállalni.

²⁴ A közzélekedéssel ellentétben e probléma szempontjából a „város-falu” megkülönböztetésnek nincs döntő jelentősége. A 15–59 éves, nappali tagozatos képzésben nem részt vevő népesség körében az érettségivel nem rendelkezők 2/3-a nagyobb településen lakik, 38–40 százalékuk kifejezetten városlakó. Az említett, érettségivel nem rendelkező korosztályból Budapesten és a megyeszékhelyeken közel 200 ezer olyan ember él, aki nem talál munkát, és ehhez számítható még közel 300 ezer fő, aki közepes és kisebb városokban lakik. Az adatokért köszönettel tartozom *Scharle Ágotának* (PM).

²⁵ Paradox módon a képzetlen, nehezen kezelhető munkaerő alkalmazására a kisebb méretű állami intézmények (például óvodák, múzeumok) még kevésbé alkalmasak, mint a hasonló méretű üzleti vállalkozások, mert az előbbieken – éppen az állami tulajdonlás miatt – sokkal nehezebb kikényszeríteni a hatékony munkát.

– A magyarországi kis- és középvállalkozások bővülésének akadálya a kereslethiány is. A mindennapi tapasztalatok mutatják, hogy a fogyasztók egyre kevésbé igénylik azokat az árucikkeket, amelyeket a hazai kisipar képes lenne termelni (ruházat, élelmiszer, bútorok stb.), sőt a kisipari, kiskereskedelmi szolgáltatók is napról napra visszaszorulnak a láncba szervezett multinacionális cégekkel, illetve a kínai-vietnami vállalkozásokkal folytatott piaci küzdelemben.

– És végül a legfontosabb akadály az, hogy – részben a tervgazdaság bürokratikus hagyományaiából, részben az ország EU-tagságából adódóan – ma Magyarországon az ország fejlettségéhez képest rendkívül magas szintű választékbeli, minőségi, biztonsági, fogyasztóvédelmi, környezetvédelmi stb. normák váltak általánossá, megszokottá, a fogyasztók által elvárttá. Gondolatilag belátható, hogy ezeknek a nyugat-európai szintű igényeknek kisvállalkozási méretekben, versenyképes áron egyszerűen nem lehet eleget tenni!

A fentieknek részben oka, részben következménye, hogy 17 évvel a rendszerváltás után még mindig nem indult el a vállalati szférában a koncentráció. Hatalmas úr tátong a regisztrált és a ténylegesen működő vállalkozások között, és nincs növekedés – sőt inkább csökkenés tapasztalható – az 50 és a 250 főnél nagyobb vállalkozások körében (1. táblázat). Ugyanez a kép rajzolódik ki, ha a vállalkozások ágazati szerkezetét vizsgáljuk: KSH-adatok alapján számszerűen is bizonyítható (bár most ezt nem idézzük), hogy a megfigyelt 14 ágazat közül egyetlen egy sincs, ahol 2000 óta érdemi koncentráció történt volna!

1. táblázat

A működő vállalkozások száma létszám-kategóriák szerint, 2000–2005

Létszám-kategória	2000	2001	2002	2003	2004	2005
0 fő	17 665	18 721	22 835	16 414	15 970	18 361
1 fő	408 066	424 782	465 000	464 150	464 096	458 871
2 fő	78 508	80 520	82 558	90 205	92 375	92 830
3–4 fő	54 001	54 113	55 088	58 827	61 473	61 769
5–9 fő	34 620	35 205	35 469	37 504	39 613	40 514
10–19 fő	16 407	16 656	16 910	17 530	18 170	18 648
20–49 fő	9 442	9 501	9 919	10 252	10 636	10 859
50–249 fő	5 350	5 337	5 006	5 015	5 028	4 980
250 fő és felette	1 088	1 046	1 003	958	946	924
Működő vállalkozás összesen	625 147	645 881	693 788	700 855	708 307	707 756

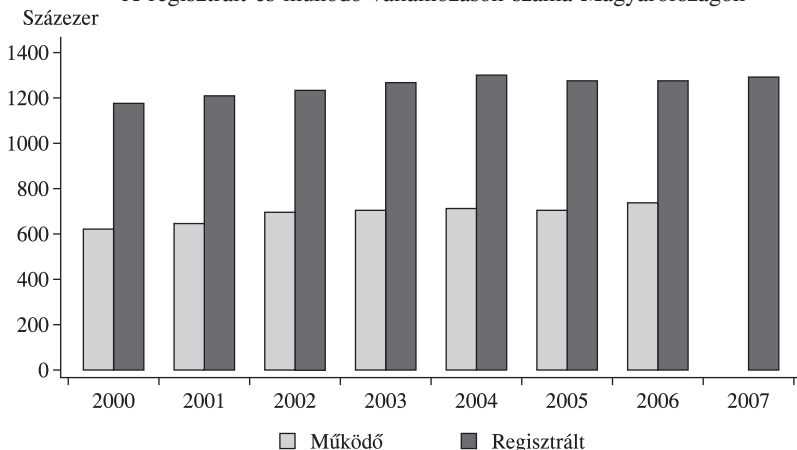
Forrás: KSH.

A vállalati szférának ez a szélsőséges mértékű dekoncentrációja súlyos következményekkel jár.

- Ez a struktúra hosszú távon életképtelen, ettől technológiai fejlődés nem várható.
- Az 1,3 millió vállalkozás nyomon követése, adóztatása, munkaügyi és munkabiztonsági ellenőrzése minden szempontból reménytelen és igen költséges feladat.
- A jövedelemelvitkolás csábító lehetősége szinte lehetetlenné teszi a kis- és középvállalkozások közötti kooperációt. Minden őstermelőnek és valódi kisvállalkozónak, minden házi orvosnak, színésznek, kertésznek és takarítónőnek üzleti (értsd: adózási) titkai vannak, amelyeket legkevésbé éppen a szakmabeliekkel célszerű megosztani.
- A titkolózás miatt nehéz értelmes módon megoldani a kis- és középvállalkozások banki és/vagy tőkepiaci finanszírozását.

6. ábra

A regisztrált és működő vállalkozások száma Magyarországon

Forrás: KSH, APEH.

Se munkahely, se munkaidő ...

A rendszerváltás és az EU-csatlakozás nyomán megkezdődött a munkaerőpiac liberalizációja. Ma még csak a folyamat kezdeteinél vagyunk. Egyre könnyebb külföldön munkát vállalni. Bár erre vonatkozóan még hozzávetőleges adataink sincsenek, indokolt azt feltételezni, hogy leginkább a fiatalabb, képzettebb munkaerő találja meg a kifelé vezető csatornákat. Ha így van, akkor az átlagkeresethez képest aránytalanul sok személyi jövedelemadó és társadalombiztosítási járulék esik ki a közösből. A mai fiataloknak az egészségbiztosítással kapcsolatos jogai egy jöttányit sem fognak csorbulni attól, ha legtermékenyebb éveiket, évtizedeiket úgy töltik külföldön, hogy eközben nem járulnak hozzá a mai betegek gyógyításához. (Igaz, a nyugdíjrendszert ez nem érinti, mert ezek a munkavállalók idős korukban valamelyes jövedelemcsökkenést fognak elszenvedni, hiszen a nyugdíjak megállapításánál 1997 óta nem az utolsó ledolgozott évek átlaga, hanem az életkereset számít).

Ugyancsak a szemünk előtt játszódik le az ellenirányú folyamat – a külföldi munkaerő legális és illegális bevándorlása. Bár ez nem szükségszerű, tény, hogy a munkavállalási engedély megszerzésével járó tortúra arra ösztönöz sok tízezer kínai, vietnami stb. állampolgárt, hogy cégtulajdonosként, külföldi befektetőként regisztráltassa magát, miközben valójában alkalmazotként él és dolgozik. Becslések még nem készültek, de vélhetően sokan vannak, akik ezt hamis papírokkal oldják meg.

Bizonyosak lehetünk abban, hogy e két tendencia csak erősödni fog az elkövetkezendő évtizedekben. Sőt, paradox módon arra kell számítani, hogy minél *gyorsabb* ütemben fejlődik a magyar gazdaság, annál inkább nőni fog a magyarok külföldi munkavállalói hajlandósága, illetve a külföldi munkaerő beáramlása. A kiáramlás egyik fő szabályozó tényezője ugyanis a nyelvtudás, a kommunikációs készségek és az előbbre jutási vágy megléte – ezek pedig éppenséggel mind javulni, erősödni fognak, ha a magyar gazdaság ütemesen fejlődik. A bevándorlás ütemét leginkább befolyásoló gazdasági tényező a nominálkeresetből megtakarítható összeg nagysága. Nemzetközi tapasztalatok szerint fontos küszöbérték az 1000 euró/hó megtakarítási szint. Ha majd átlagos munkával ennyit meg lehet takarítani Magyarországon, akkor számottevően meg fog nőni a bevándorló nyo-

más. Éppen ezért fontos, hogy a bevándorlók a jövőben a mainál sokkal nagyobb arányban integrálódjanak társadalombiztosítási rendszerünkbe. Ha a mai társadalombiztosítási rendszer fő szabályai érvényben maradnak, akkor nagy baj lesz abból is, ha azt feltételezzük, hogy a következő 10-15 évben a magyar gazdaság *lassan* fejlődik. Mint Lengyelország példája mutatja, tömeges munkanélküliség esetén a gondok abból adódnak, hogy a piacképes munkavállalók úgy mennek külföldre dolgozni, hogy eközben otthon fenntartják a munkanélküli-státust, s ezzel nemcsak segélyre, de egészségügyi és nyugdíj-jogosultság szerzésre is lehetőségük nyílik.

Nincsenek – és a jövőben sem lesznek – stabil, évtizedeken át megbízhatóan nyilvántartott munkahelyek. A rendszerváltás óta eltelt másfél évtized, valamint a nálunk fejlettebb nyugati országok tapasztalatai egyértelműen jelzik, hogy a jövőben még a mainál is gyorsabb ütemben fognak alakulni, átalakulni és megszűnni a munkahelyek. Kis- és nagyvállalatok mennek csődbe, helyettük újak jönnek létre. Arra is számos példa van, hogy egy sikeres vállalat vagy pénzintézet éppen azért szűnik meg, mert sikeres. A nálánál nagyobb – bár nem feltétlenül jobb – versenytárs felvásárolja.²⁶ A kis- és középvállalkozások körében elterjedt gyakorlat, hogy egy-egy vállalkozó papíron négy-öt elkülönült céget működtet, s közöttük nem csak a pénzeket, de a munkavállalókat is ide-oda csoportosítgatja.²⁷ Amíg az alkalmazottak megkapják az előre kialakított pénzüket – sokszor zsebbe –, addig őket az átjelentkeztetésnek ez a formája nemigen érdekli. El lehet azonban képzelni, hogy mekkora zűr támad 15 vagy 20 évvel később, amikor ezek a munkavállalók majd iratokkal próbálják meg igazolni folyamatos munkaviszonyukat az állami nyugdíjmegállapító hatóság előtt. Mindez nemcsak a magánszférát érinti, folyamatos átalakulás jellemzi az állami szférát is. Friss és látványos példája Magyarországon ennek a változásnak a körülbelül 10 ezer fős határőrség beolvasztása a rendőrségbe, ami az EU-csatlakozásnak – ezen belül pedig az úgynevezett schengeni megállapodásnak – a következménye. A munkavállaló szempontjából ugyanilyen hatása van annak, ha ő kezdeményezi a munkahelyváltást. Ennek is számtalan oka lehet (lakóhelyváltás, magasabb szakmai képzettség elérése, munkaviszony szüneteltetése gyerekvállalás miatt, önálló vállalkozás indítása stb.).

Ilyen körülmények között költséghatékonysági szempontból egyre kevesebb értelme és a munkavállalók számára egyre nagyobb kockázata van annak a 20. század közepére Nyugat-Európában, de az Egyesült Államokban is elterjedt gyakorlatnak, hogy az egészség- és nyugdíjbiztosítás funkcióját a munkáltató cég „házon belül” látja el. Ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni, hogy egyetlen olyan ország van – az Egyesült Államok –, ahol a foglalkoztatottak egészségbiztosítását szervezőként vagy közvetítőként a vállalatok/intézmények maguk intézik. Nem ők nyújtják a biztosítást, de a dolgozók csak az általuk kínált palettáról választhatnak biztosítót. Éppen ezért figyelemre méltó, hogy 2001 óta az Egyesült Államokban is csökken az ilyen módon biztosított népesség aránya.²⁸

²⁶ Látványos hazai példája volt ennek a lehetőségnek, amikor a nagyon sikeres Westel mobiltársaságot felvásárolta és magába olvasztotta a nálánál sokkal kevésbé eredményes, de tőkeerősebb Matáv. Hasonló veszély fenyegeti a Molt az ÖMV részéről. Ettől még egy adott dolgozó munkahelye nem szűnik meg, de a nyilvántartásokban bizonyosan megszűnik a folytonosság.

²⁷ *Pitii* [2005] számításai szerint a 274 ezer hazai érdekeltségű, nem pénzügyi társas vállalkozás tulajdonjoga 50-52 ezer természetes személy kezében összpontosul, vagyis egy-egy tulajdonos átlagosan 4-5 vállalkozásban érdekelt.

²⁸ Lásd *The New York Times*, 2007. november 26. Egyébként az elmúlt évtizedben sok rossz példa akadt arra, hogy a pénzügyileg bajba keveredett társaságok saját nyugdíjalapjaik pénzét is elköltötték, amikor a cég végveszélybe került. Ez történt például a brit sajtómágnás, R. Maxwell birodalmával, vagy az amerikai Enron céggel.

A globalizálódó piacokon – ahol az áruk és szolgáltatások egyre intenzívebb módon képesek egymást helyettesíteni, és ezért versenyben is állnak egymással – a hagyományos értelemben vett munkaidő határai is elmosódnak (*Antal-Csillag-Mihályi* [2000a], [2000b], [2005]). A fogyasztók igénylik, hogy a nap 24 órájában, az év 365 napján biztosítva legyen a tömegközlekedés, működjön a tv, a rádió, az internet, és az életmentő szolgáltatások, legyenek nyitva az üzletek, ahol vásárolni lehet, színházak, mozik és bevásárlóközpontok, ahol el lehet tölteni a szabadidőt. Az élesedő verseny következménye az is, hogy a vállalatok kénytelenek nagyon komolyan venni a szállítási és átadási határidőket, a pályázatok és jelentkezések beadási határidőit. Másképpen kifejezve: a munkaterhelés időbeli hullámzása az egyik fontos oka a részmunkaidős foglalkoztatás²⁹ és a sok szempontból akár mértéktelennek is mondható túlóráztatás elterjedtségének.

A fentiekből következik, hogy a munkaadók és a munkavállalók „államellenes” összecsapása, tehát a be nem jelentett foglalkoztatás nemcsak a magasnak mondott adó- és járulékkerhek miatt maradt fenn, mint ezt ma sok magyar közgazdász és politikus gondolja. Igen sok esetben arról van szó, hogy a zsebbe fizetés és/vagy a számla ellenében történő „céges” munkavégeztetés a legegyszerűbb módja annak, hogy a munkaadó kikérülje a kis- és középvállalkozások számára aránytalan, egyoldalú kockázatot hordozó magyar táppénzszabályokat, a most már EU-szinten is szabályozott munkaidő-előírásokat, a hozzájuk kapcsolódó foglalkoztatási korlátokat,³⁰ ez utóbbiba beleértve a külföldiek alkalmazására vonatkozó előírásokat is. Azt is látni kell, hogy a határozott idejű szerződéssel és/vagy részmunkaidőben történő foglalkoztatottság – függetlenül attól, hogy ez legális vagy illegális módon történik – nemcsak a keresleti, de a kínálati oldalon is népszerű. Számítalan felmérés igazolja, hogy ezt igénylik a gyermeküket otthon nevelő anyák, és értelemszerűen ez a megfelelő munkavégzési keret a diákok és sok nyugdíjas számára is (*2. táblázat*). Mindez – természetesen – a legkevésbé sem magyar sajátosság. Ez világszerte – Latin-Amerikától Japánig.³¹

A hatályos magyar és EU-szabályok közül a munkaadókat leginkább a túlórára és az ügyeleti időre vonatkozó előírások zavarják (például a kórházakban). A kis- és középvállalkozói szektort az hozza nehéz helyzetbe az alkalmazotti jogviszony esetén, hogy a munkavállaló nagyon könnyen tud végeláthatatlan ideig tartó betegszabadságra menni. Mind az állami szektor, mind a magánszektor számára riasztó, hogy nemzetközi összehasonlításban igen magas a fizetett ünnepnapok és szabadságnapok száma, és csak hosszadalmas bírósági procedúrával lehet megválni attól az alkalmazottól, aki ragaszkodik munkaviszonyához. Végső soron mindez tovább drágítja az alkalmazotti munkát a szerződéses vagy illegális foglalkoztatáshoz képest.

Amit a *2. táblázat* adatai sugallnak, azt az uniós szóhasználat a munkaerőpiac rugalmasságaként (flexibilitás) emlegeti. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a magyar munkaerőpiac rugalmasság tekintetében messze elmarad a fejlett EU-országoktól, sőt a közvetlen versenytársainkétól is. *A valóságban a magyar munkaerőpiac rugalmas, csak az a baj, hogy egészen más értelemben. A rugalmasság alapját a törvények tömeges és rendszeres kifizetése teremt meg.*

²⁹ A részmunkaidős foglalkoztatottság elterjedtségére vonatkozó adataink is megbízhatatlanok, mert – az MNB becslése szerint – közel félmillió ember csak papíron tekintendő részmunkaidősnek, egyébként teljes munkaidőben vagy még azon túl is dolgozik (amiért zsebbe fizetnek).

³⁰ Figyelemre méltó, hogy – részben éppen a munka világára vonatkozó szigorú szabályozás miatt – Nagy-Britannia és Lengyelország magára nézve nem ismeri el kötelezőnek az *Alapvető európai uniós jogok chartáját*, ami része az új EU-alkotmánynak.

³¹ Mint az köztudomású, Japánban 10-20 évvel ezelőtt általános volt az úgynevezett élethossziglani foglalkoztatás, amikor a munkavállaló gyakorlatilag egész pályafutását egyetlen cégnél töltötte. Napjainkban a japán foglalkoztatottak 35 százaléka (!) úgynevezett atipikus munkavállaló. Szerződéssel és/vagy részmunkaidős konstrukcióval alkalmazzák őket (The Economist, 2007. december 1.).

2. táblázat
Az atipikus foglalkoztatások aránya az EU-ban

Ország	Részmunkaidős		Határozott idejű szerződéssel foglalkoztatottak		Önállók	
	1998	2004	1998	2004	1998	2004
EU-15	17,3	19,4	13,0	13,6	15,5	14,9
Magyarország	3,8	4,7	6,5	6,8	16,0	14,2
Csehország	5,7	4,9	6,7	9,1	13,6	18,8
Lengyelország	10,4	10,8	4,7	22,7	37,6	29,0
Szlovákia	2,3	2,7	4,2	5,5	7,1	12,3
Szlovénia	6,5	9,3	13,7	17,8	18,6	16,7
Görögország	5,6	4,6	12,5	11,9	43,8	40,2
Portugália	11,0	11,3	17,2	19,8	24,5	24,1

Forrás: FH [2006] 58. o.

Életstratégiák a családok szintjén

Azon túl, hogy a nőtt a gyermekvállalási hajlandóságbeli különbség a hátrányos helyzetű családok javára, még számos oka van annak, hogy a mai magyar viszonyok között a „család” kategóriája adózási és járulékrendszeri szempontból teljesen megfoghatatlanná vált. Így egyre kisebb az esélye annak, hogy Magyarországon bevezessék a családi adóztatást, és ezen a – számos nyugat-európai országban viszonylag jól működő – mechanizmuson keresztül próbálja meg a kormány érvényesíteni az igazságosabb közteherviselést.

Miért nem működőképes a családi adóztatás? A kérdéskör egyik legkiválóbb szakértőjét, Vámosi-Nagy Szabolcsot idézzük:

„Mi a család? A házastársak és a gyerekek? A nagymama és az unoka? Ha a házastársak igen, akkor az élettársakkal mi lesz? Ma a gyerekek 40 százaléka házasságon kívül születik, vélhetőleg többnyire élettársi kapcsolatban. A magyar jogalkotás egyébként is lassan kezd egyenlőségjelet tenni a házastárs-élettárs közé. Egy kiterjesztett családfogalom esetén lehet, hogy harcolni fognak a gyerekek azért, hogy a kisnyugdíjas szülőt melyikükhöz jelentsék be családtagnak? (Lásd: hűtőszekrény-behozatal és vastüdős nagymama). Avagy mindenki élettárs lesz?

Ha megvan a család, hogyan kezelhető az évközi változás? A gyerek év közben befejezi az iskolát, és elmegy dolgozni; a nagymama odaköltözik vagy éppen el. A szülők szétváltnak, újrabé-külnek. Gyerek születik, meghal valaki a családban. Mi van a testvérrrel? A nagykorú gyerek elköltözik, családot alapít, kollégiumba megy (ahol egy másik állami támogatást élvezhet). Évente egymillióra becsülik a családok ilyen típusú »mozgását«, s átfedések esetén is legalább félmillió család státusában van változás, amely ritkán esik december 31-ére. Akkor az adóévet is szeletelni kell? (...)

Magyarország az egyik legszigorúbb adatvédelmi törvénnyel »büszkélkedhet«, és ehhez sikerült olyan ombudsmanokat választani, akiknek fellépése, magyarázata ezt a szigorú jogértelmezést csak fokozta. (...) Ilyen jogi környezetben kizártnak látszik, hogy az adatvédelem őrei »hozzájá-rulnának« ahhoz, hogy a férj köteles a keresetéről a feleségnek (és fordítva) beszámolni, a nagy-mama és a gyerek személyes adatának jogvédelméről nem is beszélve. (...)

[Ha mégis bevezetik a családi adóztatást] az adóztatással összefüggő adminisztráció jelentősen nő. Gyakorlatilag megszűnik a munkáltatói és hatósági adómegállapítás (ez évente mintegy 2 mil-lió magánszemélyt mentesített a bevalláskészítés terhe alól). A ma már több száz soros bevallás adatigénye értelemszerűen megnő, s ezt a bevallást akkor is ki kell tölteni, ha a családtagok törté-

netesen – ideiglenesen vagy véglegesen – nem beszélnek egymással (mosolyszünet van). A főként adatszolgáltatáson alapuló ellenőrzéspozíció is meggyengül, kapacitásának szinten tartásához tehát további állami ráfordítások szükségesek.” (Vámosi-Nagy [2007].)

Szemben az eredeti elképzelésekkel, amelyek a közösségi életforma fölénybe kerülését feltételezték, az 1960-as évek végétől kezdve világossá vált a magyar lakosság többsége számára, hogy ha lakást akar, magának kell ezt a problémát megoldania. Ez annak ellenére így volt, hogy jelentős költségvetési támogatással 1960-ban elindult a „15 éves lakásépítési program”, amely összesen 1 millió lakás megépítését irányozta elő, javarészt bérlakásként.

1986-ban 782 900 darab állami – későbbi szóhasználattal – önkormányzati lakást tartottak nyilván (KSH [1992] 235. o.). A 90-es évek közepére ebből körülbelül 500 ezer lakás ment át – ellenállhatatlan ár- és részletfizetési kedvezmények mellett – a bérlők tulajdonába. Ehhez járult még körülbelül 130 ezer olyan állami tulajdonú lakás eladása, amelyek a rendszerváltás pillanatában nem tanácsai, hanem vállalati, illetve minisztériumi tulajdonban voltak (HM, BM stb.). Átlagosan 1 millió forint/lakás árral számolva ez 500-600 milliárd forint – tehát nemzetgazdasági mértékben is igen jelentős – támogatást jelentett az érintett családok, azaz 1-1,5 millió ember számára. Egyetlen posztoszocialista országban sem történt ilyen méretű lakásprivatizáció (Dániel [1996], Hegedüs-Tosics [1998], Hegedüs [2006]). Hogy ez a vagyonátcsoportosítás bármilyen szempontból is igazságos lett volna, az biztosan nem mondható. Többéves távlatból visszatekintve azonban volt a bérlakás-privatizációnak két fontos következménye:

- az, hogy ilyen sokan szinte ingyen jutottak nagy értékű vagyonhoz, könnyebben elfogadhatóvá tette számukra azt az általános privatizációs gyakorlatot, amelynek csak egy szűk réteg vált a nyertesévé;

- a lakásvagyon vált a magyar családok legjelentősebb vagyontárgyává.

Mint az a 3. táblázatból látszik, a magyar családok vagyonosodási stratégiájának az lett a következménye, hogy – éves bruttó jövedelmeikhez viszonyítva – nemzetközi összehasonlításban is jelentős lakásvagyon halmoztak fel. Magyarországon a teljes lakásvagyon értéke több mint háromszorosa az éves jövedelemnek, ami nagyon közel áll a brit mutatóhoz. Viszont a magyar háztartások nettó pénzügyi vagyona megdöbbenően alacsony: nem éri el az 1 évi jövedelem tömegét.

A táblázat első két oszlopának adatai egy pozitív és egy negatív előrejelzéssel szolgálnak: egyrészt a magyar családok túlnyomó többségének ma is van és a jövőben is lesz hol laknia idős korába, másrészt azonban egy jelentős kisebbségnek nem lesz elég pénze fenntartani ezt az otthont. Nem lesz elég a nyugdíj, nem lesz elegendő magánmegtakarítás, s ha még ráadásul gyermeke vagy unokája sem képes anyagi támogatást nyújtani, akkor egészen katasztrofális helyzetek fognak előállni. Sok tízezernyi családnak már ma is gond a rezszi kifizetése.

A mából visszatekintve könnyű megérteni, hogy miként állt elő ez a helyzet. A magyar családok többsége az elmúlt 50 évben arra a feltételezésre alapította befektetési stratégiáját, hogy az öregség és a betegség elleni (pénzügyi) biztosítás az állam feladata, a privát erőfeszítés középpontjába a megfelelő lakás megszerzését kell állítani. Ezért is oly nagy az ellenállás most mind az egészségügyi, mind a nyugdíjreformmal szemben. Az emberek sejtik-értik, hogy közép- és hosszabb távon többre fog kerülni az egészségügy, és fékeződni fog a nyugdíjak emelkedése is. Ők nem erre készültek.

Azt is látni kell, hogy a relatíve nagy értéket képviselő lakásvagyonra vonatkozó adat részben az utóbbi évtizedben végbement áremelkedés következménye. Tekintettel arra, hogy egy piacgazdaságban a lakásárak 5-10 éves távlatban általában széles tartományban ingadoznak, az ebből eredő kockázat igen komolyan mondható. A már nem is olyan

3. táblázat
A magyar háztartások vagyona nemzetközi összehasonlításban, 2003
(a rendelkezésre álló jövedelem százalékában)

Nettó pénzügyi vagyon		Lakásvagyon		Tartós javak		Teljes vagyon	
ország	százalék	ország	százalék	ország	százalék	ország	százalék
Japán	369	Olaszország	477	Japán	158,7	Olaszország	903
Egyesült Államok	294	Egyesült Királyság	381	Olaszország	142,6	Japán	744
Olaszország	283	<i>Magyarország</i>	346	Egyesült Királyság	72,4	Egyesült Királyság	703
Egyesült Királyság	249	Franciaország	318	Kanada	71,0	Franciaország	585
Franciaország	233	Németország	268	Németország	70,0	Egyesült Államok	540
Kanada	226	Portugália	226	Egyesült Államok	61,2	Kanada	519
Németország	169	Kanada	222	<i>Magyarország</i>	60	Németország	507
Portugália	155	Japán	216	Franciaország	33,7	<i>Magyarország</i>	504
<i>Magyarország</i>	98	Egyesült Államok	184				

Forrás: Vadas [2007] 14. o.

távoli jövőben jelentős kockázatnak vannak kitéve a lakástulajdonosok, de egy értékalapú ingatlanadózási rendszerben – melynek kiépítése éppen most kezdődik – az adót kivétel önkormányzatoknak is számolniuk kell ezzel a kockázattal.

Felelőtlen és becsapott állam?

Minden elemzés azt mutatja, és a közvélemény is tisztában van vele, hogy a leszázalékolás, a korai nyugdíjba vonulás, a gyermekneveléshez és a felsőfokú oktatáshoz kapcsolódó *állami konstrukciók fekete lyukként nyelik el a munkavállalókat*.³² Úgy tűnik, mintha az érintettek nem dolgoznának, és jövedelmük sem lenne. Erről szó sincs: jelentős részük valamilyen módon keresi a jövedelemszerzés lehetőségét. Miközben leszázalékolva, nyugdíjasként, gyeses kismamaként vagy esti/levelező egyetemi hallgatóként alanyi jogot szereznek a társadalombiztosítási juttatásokra, takarítónőként, kertészként, bébiszitterként vagy tanácsadóként, esetleg – *horribile dictu* – alkotmánybíróként dolgoznak. A lényeg az adó- és járulékfizetést csökkentő kiskapuk megtalálása.

Ezek a konstrukciók és ezen belül a konstrukciók részletszabályai jobbra *ad hoc* célokhoz kapcsolódóan alakultak ki, és onnantól kezdve folyamatosan bővültek is.³³ A tervgazdaság modellje az ország fejlődését *hosszú távon* kívánta optimalizálni, és sok szempontból e tekintetben eredményes is volt. A rendszerváltást követően a termelés irányítása túlnyomórészt kikerült az állam kezéből, és kiderült, hogy a világpiacon versenyviszonyoknak kitett magánszféra végeredményben jobban szolgálja a nemzetgazdaság hosszú távú érdekeit. Ugyanakkor viszont a választási ciklusok logikája *rövid távú* gondolkodást kényszerített a megmaradt állami struktúrákra. Ez önmagában még nem hungarikum. Ami a magyar helyzetet különösen súlyossá teszi, az az, hogy a posztoszocialista országok között – valamennyi dimenziót egybeszámolva – Magyarországon maradt a legnagyobb arányú az állami szféra.

Látványos és költségkihatását tekintve jövőt meghatározó példája ennek a fajta állami felelőtlenységnek mindaz, ami a társadalombiztosítási nyugdíjparaméterekkel az elmúlt évtizedben történt.³⁴ Így állt elő az a helyzet, hogy az induló nyugdíjnak a nyugdíjazás előtti munkajövedelemhez viszonyított aránya Magyarországon egy átlagkeresettel rendelkező, 2004. évi pályakezdő számára 100 százalékos fölé emelkedett, messze túlhaladva az OECD-országok 71 százalékos átlagát (7. ábra).

*

Valójában persze nincs ingyenebéd, *az államot nem lehet becsapni* sem számviteli, sem politikai értelemben. Az állam nem végső jövedelemtulajdonos, a hozzá befolyó pénzeket mindenképpen kiadja, deficitjét mindenképpen fedezheti hitelek felvételével. Politikai értelemben az állam azonos az állampolgárok közösségével – ideértve a még meg nem született gyermekeinket és unokáinkat is.

Az Országgyűlésben és/vagy az OÉT-ben lealkudott, illetve a hétköznapok során el-

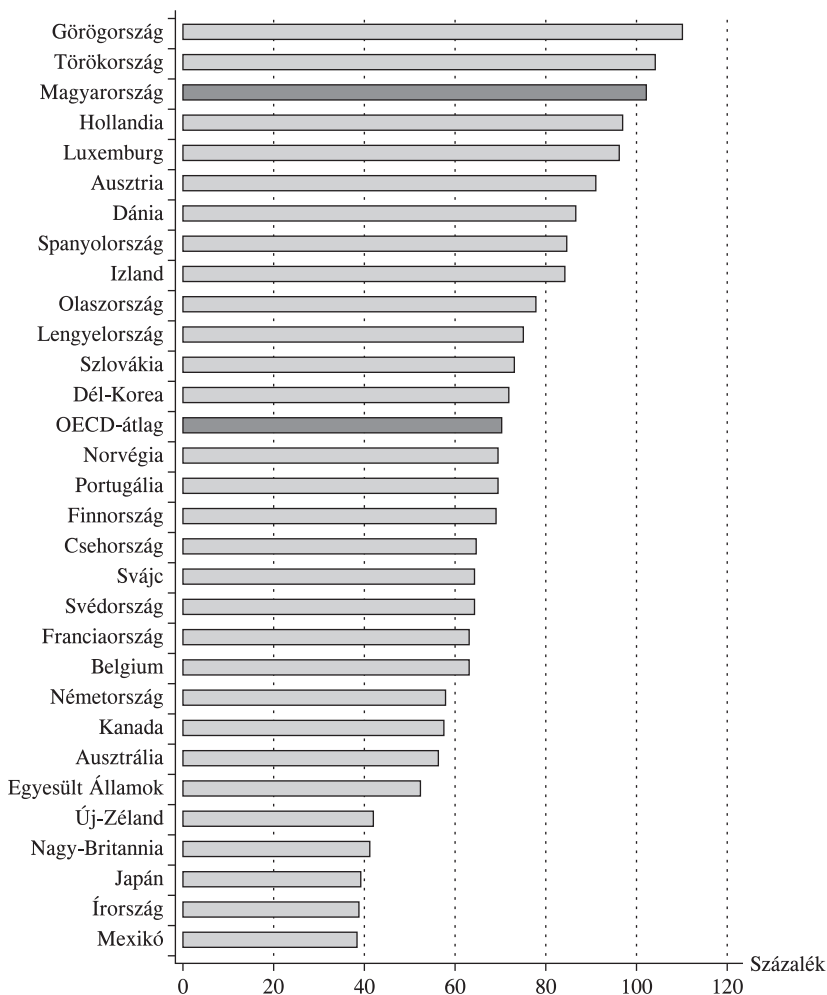
³² Köllő Jánostól kölcsönzött metafora.

³³ A már idézett *Bálint-Köllő* [2007] tanulmány a Világbank egészen friss elemzéséből is idéz egy lesújtó állásfoglalást: „Magyarország rendelkezik a legbonyolultabb [családtámogatási] rendszerrel, különböző segélyek és programok sokaságával, melyek gyakran semmilyen kapcsolatban nincsenek egymással”. (70. o.) Ugyanez elmondható az állami támogatások azon formáiról is, amelyek közvetve vagy közvetlenül a munkahelyteremtést és/vagy -megőrzést szolgálják.

³⁴ Például a járulék 5 százalékpontos csökkentése 1998–2004 között, miközben a nyugdíjak tömege reálértéken közel 40 százalékkal növekedett, s ezt csak tetézte a 13. havi nyugdíj intézményesítése 2002 után.

7. ábra

A magyar nyugdíjrendszer paraméterei OECD-összehasonlításban, 2004 körül
(nettó helyettesítési ráta az első pillérben)

Forrás: OECD [2007].

csalt adó- és járuléktömeg hiányának vagy az ugyanezen fórumon kialakult többletkiadások következményeit – közvetlenül vagy a velünk egy háztartásban élő családtagjainkon keresztül közvetve – mindannyian érezzük. Ha nem ma, akkor holnap. Vagy azért, mert a kormány rákényszerül a többi adófajta emelésére, ami alól nehezebb kibújni, vagy azért, mert más közkiadások pénz hiányában elmaradnak (például kátyús utak javítása).³⁵ Mindezekon túlmenően a jelen és a jövő generációit még terheli annak a többlet-államadósságnak a kamata is, amely úgy és azért keletkezett, mert a központi költségvetés hitelből egyenlített ki az személyi jövedelemadó és a társadalombiztosítási bevétel kiesése miatti hiányokat.

³⁵ Kornai [1972] idevágó fogalmi elemzése, amelyben az „áldozat-mulasztás-halasztás” triással operált, ma is érvényes.

Hivatkozások

- ALKALMI MUNKAVÁLLALÓK... [2008]: Alkalmi munkavállalók mindenütt, minden mennyiségben. Az adóelkerülés magaskiskolája. Népszabadság, február 2.
- ANTAL LÁSZLÓ–CSILLAG ISTVÁN–MIHÁLYI PÉTER [2000a]: Versenyvilág Arany-keretben. Népszabadság, október 5.
- ANTAL LÁSZLÓ–CSILLAG ISTVÁN–MIHÁLYI PÉTER [2000b]: Magyarázzuk a globalizációt. Népszabadság, augusztus 12.
- ANTAL LÁSZLÓ–CSILLAG ISTVÁN–MIHÁLYI PÉTER [2005]: Antikádárizmus, avagy még egy indulatos röpirat az átmenetről. Élet és Irodalom, március 4.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [2005]: Népeség, foglalkoztatottság, nyugdíj. Közgazdasági Szemle, 5. sz..
- AZ ÉTKEZÉSI UTALVÁNY ... [2005]: Az étkezési utalvány az ebéd felére elég. Népszabadság, június 28.
- BÁLINT MÓNIKA–KÖLLŐ JÁNOS [2007]: Gyermeknevelési támogatások. Megjelent: *Fazekas Károly–Cseres-Gergely Zsombor–Scharle Ágota* (szerk.): Munkaerőpiaci tükrök. Közelkép. Jóléti ellátások és munkakínálat. MTA Közgazdaságtudományi Intézet–Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 54–71. o.
- BARABÁS GYULA [2006]: Nyugdíjreform – az adórendszer és az alacsony foglalkoztatottság csapdájában. Kézirat, Budapest.
- BAUER TAMÁS [1982a]: A második gazdasági reform és a tulajdonviszonyok. *Mozgó Világ*, 11. sz. 17–42. o.
- BAUER TAMÁS [1982b]: Az optimista alternatíva körvonalai – Magyarország illírízálása. *Beszélő*, 5–6. sz. december (Csonka Dénes álnéven).
- BOKROS LAJOS [2008]: Európai Egyesült Államok? Élet és Irodalom, február 1.
- BRÓDY ANDRÁS [1989]: A kormányzás ára. Népszabadság, augusztus 12.
- CEMI [2006]: Makroegyensúly és gazdasági növekedés, Central European Management Intelligence, Budapest, április.
- CSILLAG ISTVÁN–MIHÁLYI PÉTER [2006]: Kettős kötés. A stabilizáció és a reformok 18 hónapja. *Globális Tudás Alapítvány*, Budapest.
- CSILLAG ISTVÁN–MIHÁLYI PÉTER [2007]: Minden rendben? Népszabadság, november 28.
- DÁNIEL ZSUZSA [1996]: A bérlakás-privatizáció paradoxona. *Közgazdasági Szemle*, 3. sz. 204–230.
- FH [2006]: A Magyarországi munkaerőpiac 2006, Foglalkoztatási Hivatal, Budapest.
- HABLICSEK LÁSZLÓ [2003]: Országos referencia-előreszámítások I. Magyarország népességének jövőbeli alakulása. Előzetes számítások a 2001. évi népszámlálás végleges adatai alapján. *Központi Statisztikai Hivatal*, Budapest.
- HEGEDÜS JÓZSEF [2006]: Lakáspolitikai és a lakáspiac, a közpolitika korlátai. *Esély*, 5. sz. 65–100. o.
- HEGEDÜS JÓZSEF–TOSICS IVÁN [1998]: A közép-kelet-európai lakásrendszerek átalakulása. *Az MTA Politikatudományi Intézetének kiadása*, Budapest.
- JÁNOSSY FERENC [1969]: Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete és felszámolásuk útja. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz.
- KERTESI GÁBOR [2005]: A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában. *Osiris*, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1972]: Erőltetett vagy harmonikus növekedés. *Akadémiai Kiadó*, Budapest.
- KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS [1983]: Reform – itt és most? *Mozgó Világ*, 3. sz.
- KÖLLŐ JÁNOS [2007]: Foglalkoztatáspolitikai eszközök az érettségivel nem rendelkezők munkaerőpiaci helyzetének javítására és az oktatási reformok előmozdítására. Kézirat, Oktatáspolitikai Kerekasztal, Budapest.
- KREKÓ JUDIT–P. KISS GÁBOR [2007]: Adóelkerülés és a magyar adórendszer. *MNB Tanulmányok*, 65. sz.
- KSH [1992]: *Magyar Statisztikai Évkönyv 1991*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- MIHÁLYI PÉTER [2005]: Közteherviselés – ma és holnapután. *Élet és Irodalom*, szeptember 16.
- NEMESKÜRTY ISTVÁN [1968]: Ez történt Mohács után. Tudósítás a magyar történelem tizenöt esztendejéről, 1526–1541. *Szépirodalmi Könyvkiadó*, Budapest.

- OECD [2007]: Pensions at Glance. Public Policies Across OECD Countries. OECD, Párizs.
- PITTI ZOLTÁN [2005]: A hazai gazdaság fejlődésének tulajdonosfüggő jellemzői. Európai Tükör, 1. sz.
- PM [2007a]: A magyar adórendszer szerkezete és hatékonysága. A Gazdasági Versenyképesség Kerekasztal felkérésére készítette a PM gazdaságpolitikai főosztály közgazdasági kutató osztálya, Pénzügyminisztérium, szeptember 11.
- PM [2007b]: Nemzetközi adóreform-tapasztalatok. A Gazdasági Versenyképesség Kerekasztal felkérésére készítette a PM Gazdaságpolitikai főosztály közgazdasági kutató osztálya, Pénzügyminisztérium, szeptember 15.
- VADAS GÁBOR [2007]: Wealth portfolio of Hungarian households. Urban legends and facts. MNB Occasional Papers, No. 68.
- VÁMOSI-NAGY SZABOLCS [2007]: Családi adózás? Élet és Irodalom, április 27.
- VÁRHEGYI ÉVA [2007]: A stagfláció réme. Élet és Irodalom, november 30.
- VÉGE AZ ... [2008]: Vége az álvesztéses aranykornak. Népszabadság, január 24.